

İLETİŞİM SİSTEMLERİ-SİYASAL SİSTEM İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA İLETİŞİM ALANININ DÜZENLENMESİ VE MEDYA-DEVLET İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Metin IŞIK*

ÖZET

İletişim sistemleri ile siyasal sistemler arasındaki ilişkileri sorgulamayı amaçlayan bu çalışmada devletin iletişim alanındaki rolü ve faaliyet çerçevesi de ele alınmaktadır.

Siyasal sistemlerin etkisiyle ortaya çıkan iletişim sistemleri otoriter, totaliter ve liberal olmak üzere üç ana başlık altında incelenerek, herbir sistemde devletin rolü ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Otoriter ve totaliter kuramların egemen olduğu ülkelerde devletin iletişim alanında mutlak bir denetimi söz konusuysen; liberalçöğulcu geleneğin hakim olduğu ülkelerde iletişim araçları bireysel özgürlükleri yaşamının bir aracı olarak görüldüğünden, devletin rolü de minimal bir düzeyde konumlandırılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İletişim Sistemi, Siyasal Sistem, Medya

THE RELATION OF THE COMMUNICATIONS SPACE AND THE EVALUATION OF THE MEDIA-STATE RELATIONS IN CONTEXT OF THE MEDIA SYSTEM- POLITICAL SYSTEM CONNECTION

ABSTRACT

In this study the relationship between communication systems and political systems is questioned through the role of the state on communications and it's context of activity.

The communication systems which are formed under each political system have been classified as authoritarian, totalitarian and liberal communication systems, so the role of the state is inquired in each system.

While in countries with predominantly authoritarian and totalitarian constitutions the state maintains a strict control over the communications system, in countries with more libertarian-pluralist political traditions, the communications media are seen as a means of realizing personel and social freedom in a system with aminimal state control.

Key Words: Communication System, Political System, Media

GİRİŞ

İletişim araçlarının gelişim trendi incelendiğinde teknik, ekonomik ve siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak, araçların rol ve öneminin de giderek arttığı görülmektedir. Bir diğer deyişle, iletişim alanındaki gelişmeler zamanla ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, ilk kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkan gazetenin, 17. yüzyılın sonlarından itibaren giderek yaygınlaşarak kitlelere mal olmasında, 14.yüzyıldan itibaren gelişen ticari kapitalizmle birlikte, matbaanın icadı da büyük rol oynamıştır (Alemdar1999:13).

Aynı şekilde egemenlik kavramının kökeninde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin bir sonucu olarak, egemenliğin kral ya da Tanrı yerine halka dayandırılması ilkesinin beraberinde iktidar yarısını getirmesi, iletişim araçlarının rol ve öneminin artmasında etkili olan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının ilk ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar geçen süreç içerisinde siyasal iktidarlara çatışma ve sürtüşme içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. Zira, iletişim araçlarının kitleler üzerindeki olası etkileri siyasal iktidarların konuya ilgi duymasına neden olmuştur. Siyasal iktidarların tarih boyunca iletişim alanını sıkı yasal düzenlemelerle kontrol altına almaya çalışmaları nedeniyle, basın tarihi bir anlamda siyasal iktidarlara girilen özgürlük, insan hakları ve demokrasi mücadelelerinin de bir tarihi olmuştur.

Kitle iletişim araçları ortaya çıktıkları süreçten itibaren farklı ülkelerde, değişik biçim ve görünümde, değişik amaçlara hizmet etmişlerdir. Ülkeler arasındaki farklılaşmalarda ülkenin kendi medyasının maliyetini karşılamaya yeterliliği ile şehirleşme derecesi önemli rol oynamakla birlikte; burada rol oynayan en önemli etmenin ise ülkenin siyasal yapısı olduğu söylenebilir (Siebert ve ark. 1963:1).

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi

Bu bağlamda, dünya üzerindeki ülkelerin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılarında bazı benzerlikler görülmekle birlikte, otoriter, totaliter ve liberal olmak üzere üç tür yönetim sisteminden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla, ülkelerin yapısal şartlarındaki farklılıklar sonucunda iletişim sistemlerinde de bazı farklılıklar görülebilmektedir. Bu durumda, bir ülkede hakim olan ekonomik ve toplumsal yapı ile siyasal sistem, o ülkede uygulanan iletişim sisteminin de belirleyicisi olmaktadır (Weischenberg 1992:86-88). Bir diğer ifadeyle, herhangi bir ülkede uygulanan siyasal sistem, o ülkedeki basın sisteminin de temel belirleyicisi olmakta; basın sistemi siyasal sistem ışığında ondan esinlenerek oluşmaktadır. Ancak, yukarıdaki üç tür genel sistem içerisinde yer almakla birlikte, yine de genel olarak her ülkenin kendi yapısal şartlarının da bu süreçte bazı farklılıkları ortaya çıkardığını da söylemek mümkündür.

Bilindiği üzere, ülkelerin basın-iletişim sistemleriyle ilgili olarak araştırmalarda bulunanların ilk akıllarına gelen başvuru kaynağı Siebert, Peterson ve Schramm tarafından 1956 yılında yayınlanan "The Four Theories of The Press" (Basının Dört Kuramı) adlı eserdir. 1950'li yıllarda oluşturulmasına rağmen hala en tanınmış milli medya sistemleri sınıflandırması olan bu çalışmada Siebert, Peterson ve Schramm(1963: 8-12), siyasal sistemlerin ışığında, iletişim sistemlerini Otoriter Kuram, Özgürlükçü Kuram, Toplumsal Sorumluluk Kuramı ve Sovyet Totaliter Kuram olmak üzere dört kategoriye ayırmışlardır. Siebert ve arkadaşlarının çalışmasının ardından benzer çalışmalar yapılmakla birlikte, diğer tüm çalışmalarda bunların etkileri görülmüştür. Aynı şekilde, benzer bir çalışma yapan Denis Mc Quail, Siebert ve arkadaşlarının sınıflandırmasını temel almakla birlikte Gelişme Aracı Kuramı ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı şeklinde iki yeni kuram ilave etmiştir.

Bu çalışma kapsamında, siyasal sistemin iletişim sistemi üzerindeki etkileri bağlamında geçmişten günümüze medya kuramları Otoriter, Totaliter ve Liberal olmak üzere üç genel başlık altında incelenerek, bu çerçevede yeni gelişmeler ışığında medya-devlet ilişkileri sorgulanacaktır. Toplumsal Sorumluluk Kuramı ve Katılımcı Demokratik Medya kuramı esas itibarıyla Liberal Kuram içerisinden çıktığından burada söz konusu kuram kapsamında ele alınacaktır.

Tüm bu sıralananlar ışığında, söz konusu çalış-

ma ile bir toplumda mesaj üretim ve dağıtım süreçlerinin nasıl işlediği, medyanın devletle ilişkisinin, alana devlet müdahalesinin biçim ve derecesinin nasıl olması gerektiği, medyadan beklenen rollerin neler olduğu ve medyanın hangi mülkiyet yapısına göre örgütleneceği gibi soruların cevabı aranacaktır.

I. SİYASAL SİSTEMLERLE İLETİŞİM SİSTEMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Yukarıda da belirtildiği üzere siyasal sistemlerle iletişim sistemleri arasında doğrudan ilişkiler bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle ülkedeki siyasal sistem iletişim sisteminin de temel belirleyicisi olmaktadır. Zira, kitle iletişim araçları faaliyet gösterdikleri siyasi ve sosyal yapının biçimini ve rengini benimsemekte ve bunu yansıtmaktadır (Siebert ve ark. 1963:1). Böylece iletişim sistemi sosyal, felsefi akım ve ideolojilerle, teknik ve ekonomik gelişmelerin ifadesi ve neticesi olmaktadır.

Bu bağlamda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlardaki değişiklikler iletişim alanındaki gelişmeleri beslerken, diğer taraftan kendileri de iletişim alanındaki yeni oluşumlardan etkilenmektedirler (Kaya 1999: 23-24, Alemdar 1999:13). İletişim sistemleri arasındaki farkı tam olarak görebilmek için öncelikle iletişim araçlarının faaliyet gösterdiği toplumsal sistemin iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira, iletişim araçlarının kurulup örgütlenmesi ve faaliyette bulunması her şeyden önce mevcut siyasal sistemin hukuksal çerçevesi içerisinde gerçekleşmektedir. Örneğin bir ülkedeki yasal düzenlemelerde iletişim özgürlüğünün yer alıp almaması o ülkedeki hak ve özgürlüklerin temel göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Aynı şekilde iletişim araçlarının siyasal yapı karşısındaki bağımsızlık ya da özerklikleri mevcut sistemin demokratikleşme derecesini de göstermektedir (Eyüboğlu 1999:47). Bu çerçevede ülkelerin toplumsal sistemleri, gelenek ve gelişme gereksinimlerindeki farklılıklar konuya değişik biçimlerde yaklaşılmasına neden olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, herhangi bir ülkenin rejiminin otoriter, totaliter veya liberal olmak üzere nasıl bir kimliğe sahip olduğu iletişim sistemine bakarak anlaşılabilir.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da, gerek otoriter ve totaliter, gerekse liberal yönetim sistemlerinde devletin iletişim alanındaki rol ve konumudur. İletişim araçlarının toplumsal ve siyasal süreçte oynaması beklenen rollerinin

farklılaşması siyasal sistemlerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (İrvan 1994:211). Otoriter ve totaliter yönetimlerde her alanda olduğu gibi iletişim alanında da devlete önemli roller yüklendiği görülmektedir. Bu tür sistemlerde, iletişim araçları mevcut sistemin adeta bir meşruluk aracı olarak konumlandırılmıştır. Dolayısıyla araçların özerkliği ya da bağımsızlığı asla söz konusu olmamakta; araçların rolü ise mevcut sistemin varlığının sürdürülmesi veya meşruluğunun sağlanması-pekiştirilmesi noktalarında odaklanmaktadır. Otoriter ve totaliter sistemlerde iletişim araçları bağlamında en büyük fark ise; otoriter sistemlerde araçlar özel mülkiyete konu olabilirken, totaliter sistemlerde ise özel mülkiyetin sözü olmamasıdır.

Otoriter sistemlere bir tepki olarak ortaya çıkan Liberal-Özgürlükçü Kuramda ise, devletin iletişim alanındaki rolü hep tartışılmalıdır. Başlangıçta alana asla devlet müdahalesi öngörülmemekle birlikte, zaman içerisinde özgür olduğu varsayılan basının topluma karşı sorumluluklarını ihmal etmesi gibi bir dizi olumsuzlukların yaşanmasıyla birlikte, devletin iletişim alanındaki rolü yeniden sorgulanmıştır. Bu çerçevede günümüz liberal toplumlarında güvenlik, sağlık, eğitim vb. gibi alanlarla birlikte devletin iletişim alanındaki sorumluluk ve faaliyet çerçevesi yeniden belirlenmiştir. Dolayısıyla bugün için devletin iletişim alanındaki sorumluluk ve faaliyet çerçevesi, her şeyden önce iletişim alanındaki genel normatif düzenlemeyi yaparak, etkinliklerin sürdürülme koşullarını belirlemek olarak özetlenebilir.

Bu bağlamda, demokrasiyle yönetilen liberal toplumlarda gerek yazılı basın, gerekse radyo ve televizyon alanlarının ayrı kategoriler olarak değerlendirildiği ve düzenlemelerin de buna göre yapıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin de içerisinde yer almaya çalıştığı Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yazılı basın alanında serbestlik ilkesi uygulanırken; radyo ve televizyon alanı ilk günlerden bu yana ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Yazılı basın alanında ayrı bir düzenleyici kurul öngörülmeden genel olarak beyanname sistemi uygulanmaktadır. Basın kanunu vb. gibi yasal düzenlemeler yoluyla hem basın organlarının, hem de bireylerin haklarının korunması ve dengelenmesi sağlanmak istenirken; diğer yandan da basın ahlak ilkeleri, ombudsmanlık, basın konseyi gibi oluşumlarla bası-

nın kendi kendini denetlemesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Radyo ve televizyon alanı ise yazılı basının tersine ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmaktadır. Ses, görüntü ve yazının aynı anda kullanılabilirdiği radyo ve televizyon alanında araçların etkinliği de göz önüne alınarak yayıncıların kendi kendini denetlemesi yeterli görülmemiş; kanal kısıtlılığı, kamu yararı, endişe ve korku, yayınlarda sürekliliğin ve tutarlılığın sağlanması gibi gerekçelerle (Pember 1987:546), alan ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Radyo ve televizyon alanında kullanılan frekansların kamu malı olarak görülmesi ve bu çerçevede kamu yararı gözetilmek istenmesinin yanı sıra, frekansların sınırlı ve kıt olması da alanın ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmasına neden olmuştur. Aynı şekilde radyo ve televizyonun çok kısa süre içerisinde çok geniş kitlelere iletilmesi ve bu iletilerin de birey ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin en az seviyeye indirilmesi için de bir düzenleme yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Yayınlarda bir süreklilik ve tutarlılık sağlanması gibi gerekçeler de bunlara eklenince FCC, CSA, ITC ve RTÜK gibi özerk düzenleyici kurum veya kurullar oluşturulması yoluna gidilmiştir. ABD'de 1934 yılında kurulan FCC (Siebert 1963:56), Fransa'da 1989 yılında yeniden biçimlendirilen CSA (Barbrook 1995:172-173), İngiltere'de 1990 yılında yeni şekli verilen ITC (Rubillard 1995:248) ve Türkiye'de 1994'de oluşturulan RTÜK bunlara örnek teşkil etmektedir.

II. SİYASAL SİSTEMLER BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN İLETİŞİM SİSTEMLERİ

Yukarıda da belirtildiği üzere siyasal sistemler ışığında iletişim sistemlerini otoriter, totaliter ve liberal olmak üzere üç ana başlık altında incelemek mümkündür.

A. OTORİTER MEDYA SİSTEMİ

Otoriter Kuramın kökenlerini, babanın mutlak otorite olarak kabul edildiği ataerkil yönetim ideolojisine kadar indirgemek mümkün olmakla birlikte; (Vural 1994:9) bir diğer görüşe göre ise (Weischenberg 1992: 87), kuram modern kitle iletişim başlangıcında, yani rönesansın sonunda ortaya çıkmıştır. Kuramın teknik ve iktisadi temelini Gutenberg'in baskı tekniği oluştururken; sosyal, düşünsel ve siyasi temelini ise kralın ilahi hukuku, katolik kilisesinin otoriter geleneği ile Plato'dan, Machiavelli ve Hobbes'a kadar uzanan

felsefeler oluşturmaktadır (Weischenberg 1992: 87-88).

Nitekim Platon-Eflatun (2000:81-94), "Devlet" adlı eserinde devletin ancak akıllı, değerli ve nitelikli insanların elinde güvenli olabileceğini savunarak, filozof yöneticilerin halkın çıkarlarını korumak için tüm denetim araçlarını kontrol etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Aristokratik yönetim biçimini savunan Eflatun, birliğin sağlanması ve devletin çıkarlarının korunması için her türlü fikir ve tartışmaların denetlenmesini istemektedir.

Otoriter Kuramın düşünsel temellerinin atılması etki eden bir diğer düşünür olan Machiavelli (1998:196-197) ise, "Prens" adlı eserinde hükümdarın devletin güvenliği ve devamı için ahlaki olsun veya olmasın her türlü yola başvurabileceğini belirtmektedir. Machiavelli'ye göre önemli olan devletin bekası ve güçlü olması olduğundan, bu amaca ulaşmak için kullanılacak tüm araçlar meşru kabul edildiğinden, bireysel çıkarlar ikinci planda kalmaktadır. Dolayısıyla insanlara hükmetmek için korkuya dayanmaksızın bir otorite kurulamayacağını savunan Machiavelli (Senett 1992:162), bu sayede halkın kendiliğinden emirlere itaat edeceğini ifade etmektedir.

İnsanlara boyun eğdiren ve gerektiğinde onları cezalandıran karşı konulamaz bir otoritenin varlığına ihtiyaç duyulduğunu savunan Hobbes'a göre ise, bireyler aralarında bir sözleşme imzalayarak özgürlüklerine son vermişlerdir (Göze 1995:133-134). Görüldüğü üzere tıpkı Eflatun ve Machiavelli gibi Hobbes da otoriter yönetimin devamı için bireysel çıkarların kontrol edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Basın alanındaki ilk düzenlemelerde egemen olan bu kuram tarihsel süreç içerisinde en uzun süre uygulanan bir kuram olma özelliği taşımaktadır. Basının özel sektörün elinde olduğu fakat buna rağmen iktidara bağımlı bulunduğu monarşik sistemlerde bu kuram uzun süre geçerli olmuştur. Gazete ve dergi gibi iletişim aracı kurabilmek ve yayın yapabilmek için siyasi otoritenin izni gerekmektedir ve bu izin siyasi otoritenin isteğine bağlı olarak geri alınabilmektedir (Mundt 1991:12). Siyasi otoritenin sınırsız bir sansür yetkisine sahip olduğu söz konusu kuramın en belirleyici özelliği gazete ve gazetecilerin gerektiğinde zorla da olsa siyasi erke bağlı kılınarak, onun çıkarlarına hizmet eden ve süreklili-

ğini sağlamaya yönelik faaliyet gösteren bir araç olması şeklinde ifade edilebilir.

Otoriter Kuramda, siyasi iktidar çeşitli kontrol araçları yardımıyla basını etki altına alabilmektedir (Severin ve Tankart 1994: 502). Bu alanda yapılan sıkı yasal düzenlemeler, devletin üretimi kontrolü, mesleğe zorunlu davranış kuralları getirmesi, vergi gibi ekonomik yaptırımlar uygulaması, hatta yazı işleri kadrosunun doğrudan doğruya yönetim tarafından atanması başlıca kontrol unsurları arasında gelmektedir. Ayrıca söz konusu kuramın egemen olduğu ülkelerde bugün bile lisanslama ve yayın öncesi sansür, rüşvet ve baskı (Dominick 1996:64) gibi yöntemlere sıklıkla başvurulabilmektedir. Bu tür ülkelerde henüz yayınlanmayan eserlerin yayın öncesinde siyasi otorite tarafından denetimi anlamına gelen sansür ilk akla gelen metot olmakla birlikte, verimsiz ve emekyoğun bir uygulama türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu veriler ışığında, günümüzde değişik biçim ve görünümde örneklerine rastlanabilen Otoriter Medya Kuramının temel prensipleri ise şöyle sıralanabilir (Mc Quail 1994:121-122):

- Medya, daima siyasi otoriteye bağlı ve ona yardım edici bir işlev görmelidir,
- Medya, kanunları veya kurulu düzeni bozucu, siyasi otoriteyi zayıf düşürücü yayınlar yapmamalıdır,
- Medya, egemen moral-ahlaki ve siyasi değerlere saldırmamalıdır,
- Bu ilkeler dahilinde medya yayın öncesi denetime tabi tutularak sansür edilebilir,
- Otoriteye yönelik kabul edilemez saldırılar, resmi politika ve ahlaki değerlere satışmalar suç sayılır.

Bu bağlamda ortaçağda zirveye ulaşan Otoriter Kuram, reform ve aydınlanma hareketlerinin bir sonucu olarak birey-devlet ilişkilerinin yeniden sorgulanması ve kapitalizmin etkisiyle gelişen sanayileşmeyle birlikte liberal anlayışın yerleşmeye başlaması nedeniyle güç kaybetmiştir. İlk kez Avrupa'da ortaya çıkmakla birlikte, 20. yüzyılda Avrupa ülkelerinde terk edilen otoriter kuramın bugün için tamamen ortadan kalktığını söylemek ise mümkün değildir. Özellikle Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere dünyanın birçok bölgelerinde bile bu kuramın değişik biçimlerde ortaya çıktığı ve uygulandığı görülmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, demokratik sistem öncesi dönemlerde otoriter

sistemleri teşhis etmek mümkünken, teşhis alanının bugün için karmaşık bir hal aldığıdır. Bu sebeple Otoriter Kuramı, mutlakiyetçi döneme, dikta ya da olağanüstü hal rejimlerine has bir realite olarak görmek yanlıştır. Otoriter yönetimin açık olarak görülmediği sürekli dış tehdit gibi durumlarda, baskı ya da sansürün genel konsensusu temsil ettiğine inanıldığından iletişim alanı otoriter bir yaklaşıma bürünebilmektedir. Bunun yanı sıra bugün birçok ülkede editör ve yazarlara rüşvet verme, korkutma ve örtülü ödenekten para verme gibi olgular da yaşanabilmektedir.

B. SOVYET -TOTALİTER MEDYA SİSTEMİ

1917 devrimi sonrasında o zamanki adıyla Sovyetler Birliği'nde doğup gelişen bu kurama göre, kitle iletişim araçları Komünist Parti'nin yayın organı olarak parti amaçları doğrultusunda yayın yapmakla yükümlüdürler.

Halk devrimi sonucunda sınıfsız ve yönetensiz bir toplum vasıtasıyla mutlak demokrasiye ulaşmayı amaçlayan Sovyetler Birliği'nde; kitle iletişim araçları komünist parti propagandası yaparak (Berger 1995:118), parti amaçlarına hizmet etmek ve aykırı görüşleri eritmek doğrultusunda faaliyet göstermekle yükümlüdür (Altchull 1984:284). Marksist düşüncüyü yorumlayarak Komünist Partinin siyasetinin gerçekleşmesine yardım ederek, işçi sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir araç konumunda olan iletişim araçları (Schramm 1963:110); komünist ideolojinin yayılması ve kitlelere benimsetilmesi noktasında tamamen parti tarafından kontrol edildiğinden, parti yöneticileri vatandaşların neyi ne kadar duyabileceklerine onlar adına karar vermektedirler (Brown 1992:37).

Görüldüğü üzere, Komünist Parti'nin kitle iletişim araçları üzerinde mutlak bir kontrolü söz konusudur. Bu doğrultuda faaliyet göstermekle yükümlü olan kitle iletişim araçları Komünist Parti'nin yöntemlerini eleştirebilmekle birlikte; parti amaçlarını asla eleştirememektedir. Böyle bir yapı içerisinde kitle iletişim araçları bir anlamda devletçe kontrol edilmekte, yönetilmekte ve devletin bir organı olarak faaliyet göstermektedirler.

Kurama göre, Komünist Parti'nin propagandasını yapmak, bu parti görüşü dışında kalan kitleleri uzlaştırmak ve bunları genel kitle içerisinde eriterek sınıfsız topluma ulaşmada destek vermek gibi hususlar iletişim araçlarının faaliyet çerçesi-

vesini oluşturmaktadır. İçeride üretilen ve dışarıdan gelen her türlü yayınlar komünist parti yöneticilerince sıkı bir denetim altında tutulmaktadır. Bu bağlamda komünist partinin bir yayın organı gibi faaliyet göstermek durumunda olan basın organları hiç bir şekilde özel mülkiyete konu olamamaktadır.

1980'li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ardından açıklık ve yeniden yapılanma ilkeleri doğrultusunda serbest pazara geçme çabaları bu kuramın terk edilmesine sebep olmuştur.

C. LİBERAL-ÖZGÜRLÜKÇÜ MEDYA SİSTEMİ

Kökenleri basının siyasal otoritenin denetim dışına çıkışına kadar indirgenebilen "Özgürlükçü-Liberal Kuram"ın, otoriter kurama yönelik bir tepki olduğu söylenebilir. Aslında rönesans ve reform döneminin kökleri ortaçağa kadar uzanan entelektüel hareketleri hızlandırmasıyla ortaya çıkan düşünceler demetinin bir ürünü olan ve bireyi rasyonel bir varlık olarak kabul eden (Hallowell 1994:63) liberal anlayış devlet yerine bireyi merkez alarak, devleti bireylerin mutluluğunun bir aracı olarak kabul etmektedir.

Liberal Medya Kuramının tarihsel kökenleri incelendiğinde ise, kapitalist toplumlarda liberal anlayışın temellerinin atıldığı 17. yüzyıla kadar gidilebilmektedir. Zira bu tarihten itibaren klasik demokrasi yerleşmeye başlamasıyla birlikte devletin ekonomik hayata müdahalesinin sınırları çizilerek, bireylere de bu doğrultuda bir takım hak ve özgürlükler tanınmıştır. Söz konusu dönemde tanınan özgürlüklerden biri ise düşünce ve ifade hürriyeti olmuştur. 18. yüzyılda İngiltere'de gelişen özgürlükçü kurama göre ilke olarak basın özel teşebbüsün elinde bulunmakta ve dileyen herkes yayın yapabilmektedir (Severin ve Tankart 1994:502). Dolayısıyla iletişim alanında üretim ve dağıtım serbestçe gerçekleştirilmektedir.

Özgürlükçü Kuram iletişim araçlarını bireyin özgürlüklerini yaşamasının bir aracı olarak görmektedir. Gerçeğe ulaşmanın rasyonel yolu, çok yönlü fikirlerin yer aldığı Milton ve arkadaşlarının özgür pazar yeri olarak nitelendirdiği kitle iletişim araçlarında yapılan tartışmalardan geçmektedir (Vural 1994:23).

Kuramın düşünsel temellerini atan John Milton

1644'de yayınlanan "Aeopagitica" adlı eserinde ifade özgürlüğünü konu edinerek eğer insanogluna fırsat verilirse gerçeği keşfedebileceğini ileri sürmüştür (Vivian 1999:440-442).

Milton'un fikirleri devletin entelektüel ve kültürel yaşam üzerinde muazzam bir baskı ve kontrol uyguladığı bir dönemde geliştirilmiştir. Milton'a göre iyi ve kötü her türlü düşünce özgürce açıklanabilmelidir. Zira bireyler rasyonel varlıklar olduğundan iyi iletiye yönelecekler (Dominick 1996:64) ve böylece hem kötü iletiler alıcı bulamayacak; hem de birey kendi düşüncelerini diğerleriyle kıyaslayarak bir anlamda özgüven kazanacaktır. Yine Milton'a göre, fikirlerin kontrolü ve sansür edilmesi kaçınılmaz olarak gerçeğin bir parçasının kaybedilmesine neden olacağından, basın yapısal ve örgütsel olarak devletten özgürleştirmek gerekmektedir (Negrine 1991:24).

Milton'u takip eden Thomas Jefferson da, devlet müdahalesine karşı basının korunmasına büyük önem vermiş ve basın özgürlüğünü "doğruluğa giden en etkili ana cadde" olarak kabul etmiştir (Skogerbo 1991:141). Düşünce ve basın özgürlüğü bağlamında liberal kuramın savunucularından biri de Thomas Erskine olmuştur. Erskine'in aşağıdaki sözleri ise basın ve ifade özgürlüğü konusunda önemli bir argüman olarak zihinlere kazınmıştır (Keane 1992:23):

"İnsanların düşüncelerini özgürce başkalarına iletmelerine izin verirsiniz, öfkeleri yüzeyi yalayıp geçen bir ateş gibi uçup gider; yayılmış barut gibi tutuşturur; iletişim kurdurur; patlaması ne gürültülü ne de tehlikelidir: ama baskı altına alırsanız, için için yanar, ta ki bir gün gözden uzakta çalkantısı bir deprem ya da yanardağ gibi paklayıncaya kadar..."

Buradan da anlaşılacağı üzere Erskine düşünce ve basın özgürlüğünü bireyin doğasında var olan ve ona Tanrı tarafından verilen haklardan biri olarak görerek, bunları pozitif hukuk açısından savunmaktadır. Dolayısıyla Milton, Jefferson, Erskine ve Mill gibi düşünürlerin katkılarıyla iletişim araçlarının bireylerin özgürlüklerini yaşamasının bir aracı olarak görülmesi süreci ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde demokrasinin yerleşmesiyle birlikte basının rol ve öneminin artması, kamuoyunu temsil etmesine ve dolayısıyla "dördüncü güç" olma vasfını kazanmasına kadar uzanan tarihsel bir sürecin de içerisine girilmesine yol açmıştır.

Liberal Medya Kuramına göre, basının üç politik fonksiyonu bulunmaktadır (Curran ve Seaton 1992:277-278):

Bu bağlamda ilk olarak basın, günlük olaylar hakkında kamu tartışmalarına bir forum sağlayarak, söz konusu tartışmalar sonucu oluşan kamuoyunun kendini ifade edebilmesine yardımcı olmaktadır.

İkinci olarak basın, hükümeti bireylerin düşüncüklerini anlama ve hesaba katma konusunda zorlamaktadır. Böylece basın vatandaşlar adına devletin ve hükümetin informal denetimini yapan bir araç durumundadır.

Üçüncü olarak ise; basın vatandaşları eğiterek onların seçim zamanlarında bilinçli olarak oy kullanmalarına yardım etmektedir. Toplumdaki farklı boyutlar arasında bağımsız bir politik iletişim kanalı olması nedeniyle basın, yürütme gücünün kötüye kullanılması durumunda ise bireyin yanında yer almak zorundadır.

Özgürlükçü-Liberal Kuram irdelendiğinde serbest girişim ve serbest dolaşım olmak üzere iki ana ilkeden söz edilebilmektedir (Kaya 1985:45): Serbest Girişimcilik İlkesi,

a-İletişim alanında çalışabilmek için hiçbir önkoşul olmaması,

b-İzin almaksızın iletişim aracı kurabilme,

c-Yayınlarda baskı ve kısıtlama olmaması,

d-Özel yaşamın mahremiyeti, vatana ihanet ve ülke güvenliği gibi yasalarla belirlenmiş konularda mağdur durumdaki kişi ya da kurumlar için basına karşı yasal bir güvence sağlanmasını öngörür.

Serbest Dolaşım İlkesi ise; yayıncılık sektörünün üçüncü bir oluşumca sansür edilmemesi ve bu bağlamda her türlü haber, bilgi, duygu ve düşüncüyü serbestçe açıklayabilmeyi, kısıtlama olmaksızın bu iletilere özgürce ulaşabilmeyi ve bunları alabilmeyi kapsamaktadır.

Söz konusu veriler ışığında liberal kuramın ana ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (Mc Quail 1994:125-126):

- Yayıncılık sektörü üçüncü bir oluşum tarafından sansür edilmemelidir.

- Yayın yapma ve dağıtım için ruhsat ya da önceden izin alma zorunluluğu olmaksızın, yayıncılık her ferde ve topluluğa açık olmalıdır.

- Hükümetlere, yöneticilere ya da siyasi partilere karşı yapılan düşünce açıklama ve eleştiriler cezaya tabi tutulmamalıdır.

- Herhangi bir haber veya konunun yayınlanması için medyaya baskı yapılmamalıdır.

- Doğrular kadar yanlışlar da medyada yer almalı ve böylece kişinin doğru ve yanlış karşılaştırmasına olanak verilmemelidir.

- Yayınlanacak materyalin toplanması kurallarla sınırlandırılmamalıdır.

-Uluslararası medya ile her türlü bilgi ve materyal alış-verişinde kısıtlama getirilmemelidir.

Buradan da anlaşılacağı üzere Liberal Kuram düşünce, inanç ve görüş açıklaması gibi konularda "doğru" ve "gerçek" olarak değerlendirilenler kadar yanlış veya gerçek olarak nitelendirilmeyen yayınların da aktarılabilmesini, böylece bir serbest pazar düşüncesinin uygulanmasını öngörmektedir. Herhangi bir olay ya da olgu hakkında bilgi edinmek isteyen bireylere eşit olanaklar sunulması ve yasal sınırlamalar getirilmesi gerekmektedir. Ardından ise, bireyin elde ettiği bilgiyi iletişim araçları vasıtasıyla diğer bireylere iletmesine izin verilmesi, toplumda yaşayan bireylerin de kendilerine sunulan çeşitli ilettiler arasında özgürce seçim yapabilmesi sağlanmalıdır. Ancak herkesin istemini karşılayacak şekilde seçenekler sunulması her zaman mümkün olmayacağından, kurama göre sadece yeterli talep gören ilettilerin sunumu söz konusu olmaktadır.

Madalyonun bir yüzünde böyle iyimser teoriler ortaya konurken, diğer yüzünde yani uygulamada ise iyimser hava yerini ağır eleştirilere bırakmıştır. Yukarıdaki ifadeler ışığında Özgürlükçü-Liberal Kurama getirilen eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a-Her şeyden önce Liberal Ekonomik Sistemin zaafı doğal olarak Liberal Medya sistemine de yansımıştır. Serbest dolaşım ilkesiyle öngörülenlerin uygulanmasında birtakım olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Alanda çalışabilmek için hiçbir önkoşul bulunmaması ve izin olmaksızın iletişim aracı kurabilme gibi ilkeler, pratikte sadece para-

sı olanların alana girebilmesi gibi bir sonucu doğurmuştur. Buradan hareketle de Liberal Teori'deki "düşünceleri yayma hakkı", Marks ve arkadaşlarınınca sadece zenginlere ait bir hak olduğu noktasında yoğun eleştiriler almıştır (Gaillard 1994:11-12).

b-Uygulamada haberlerin dolaşımı ve haber kaynaklarına serbestçe ulaşmada bazı güçlükler ve engellemelerle karşılaşabilmektedir. Bu durumda ise, basının hükümetin ve siyasilere eylemlerinin eleştirel bir sorgucusu olma işlevi büyük yara almaktadır.

c- İletileri pazarda alınıp satılan bir meta olarak gören Liberal Kuram, iyi iletinin kötü iletii kovacağını varsaymaktadır. Ancak ne var ki, iyi ve kötü ileti kavramlarının nasıl ve hangi kriterlere göre değerlendirileceği tartışma götürmektedir. Bir diğer ifadeyle bunlar subjektif değer yargıları olmakla birlikte, uygulamada tam tersi bir durum söz konusu olabilmekte, yani kötü ileti iyi iletii kovabilmektedir.

d-Kuram tekelleşmenin önüne nasıl geçileceği konusunda bir öneri getirmemekte; ayrıca yayınlarda ticari kaygıları, dolayısıyla reklamın etkilerini göz ardı etmektedir. Sonuçta liberal teorisyenlerin öngördüğü gibi rekabet rekabeti artırmamış, aksine alanda büyük tekellerin ortaya çıkması sürecini doğurmuştur. Böylece yarışma ortamının teorik olarak mevcut olmasının, özgür pazaryeri için bir güvence sağlamadığı ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, yegane gelir kaynağı reklam olan ve ancak bu sayede ayakta kalabilen kitle iletişim araçlarının zamanla reklamverenlerin etki alanı içerisine girmesi araçların bağımsızlıkları ve yayın içerikleri üzerinde odaklanan tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Daha fazla reklam alma üzerine kurulu stratejilerin etkisiyle iletişim araçlarının halka karşı sorumluluklarını ihmal etmesi ve yayın içeriklerini oluştururken halktan daha ziyade reklamverenlerin isteklerini ön plana alması araçların güvenilirlikleri üzerinde de olumsuz etkiler uyandırmıştır.

e-Liberal Teorinin ön gördüğü üzere ilettilerin serbestçe sunulmasının toplumda kaos, kargaşa ve hatta bölünmelere yol açabileceği konusu ihmal edilerek, "bırakınız yapsınlar, bırakınız etsinler" felsefesinin ahlaki çözümlere yol açabileceği düşünülmemiştir.

f-Liberal Teorisyenler tarafından başlangıçta alana her türlü dış müdahale reddedilirken, daha

sonraları "kamu yararı" söz konusu olduğunda veya tekelleşmeyi önlemek için devletin iletişim alanına müdahale edebileceği kabul edilmiştir.

Nitekim Liberal Teori'nin en önemli uygulama alanı olan Amerika Birleşik Devletleri'nde Amerikan Kongresi 1927 yılında radyo yayıncılığını düzenleyen Federal Radyo Yasası'nı kabul etmiştir. 1934 yılında ise FCC adlı Federal İletişim Komisyonu oluşturularak, yayın yapmak isteyen kişi ve kuruluşların FCC'den izin alması zorunluluğu getirilmiştir. Böylece radyo ve televizyon alanında kullanılan frekansların bir "kamu malı" olduğu ilkesi literatüre yerleşmiştir.

g- Liberal Kurama yöneltilen bir diğer eleştiride, karın daima ön planda tutulması noktasında odaklanmaktadır. Zira, kuramın karı ön plana alması iletişim araçlarının topluma karşı sorumluluklarını ihmal etmelerine neden olabilmektedir. Bu bağlamda topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmekten uzaklaşan basın organları tekelleşmenin de etkisiyle adeta bir "güç ve kar araçları" olma yolunda ilerlemektedir.

Demokrasilerde haber ve bilgi vermekten, kamuoyunun oluşumuna katkı sağlamaya ve denetim ve eleştiriden eğitim ve eğlendirmeye kadar bir dizi işlev yüklenen iletişim araçlarının yayın politikalarını halk merkezli olarak oluşturmaları gereği bulunmaktadır. Halkın doğru bilgilendirilmesinden kamuoyunun özgürce oluşabilmesine kadar geçen süreçte basın organlarının sorumluluklarının bilinciyle hareket etmeleri büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde halkın gören gözü, işiten kulağı ve konuşan ağzı olan basın organlarının güven bunalımı içerisine girmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse; basın özgürlüğünü mülkiyet hakkı olarak değerlendiren, iletişimi pazarda üretilen ve satılan bir meta olarak gören bu anlayışta ilan ve reklam gelirleri gibi basın dışı faktörlerin devreye girmesi basın özgürlüğüne sekte vurmaktadır. Ayrıca Mill ve arkadaşlarının hiç kısıtlama olmaması önerisi günümüz liberalerince bile paylaşılmamaktadır.

19. yüzyıldan itibaren basının sermayenin denetimine girmesiyle birlikte basın özgürlüğünün sınırları hep tartışılmalıdır. Günümüzde "kamu yararı" kavramı ile müdahale ve liberalizm terimleri bağdaştırılarak, devletin iletişim alanına yönelik kurallar getirmesi kamu yararı söz konusu olduğu müddetçe liberalizme aykırı görülme-

mektedir.

Görüldüğü üzere, liberal kurama sadece otoriter ve totaliter kuramların uygulandığı ülkelerden değil, kuramın doğup geliştiği Anglo-Amerikan dünyasından da yoğun eleştiriler gelmiştir. Ancak bu eleştiriler liberal kuramın ortadan kaldırılması noktasında olmayıp, pratikte yaşanan sıkıntıların önlenmesi ve basının topluma karşı sorumluluklarının bilinciyle hareket etmesi noktalarında odaklanmıştır.

Özgürlükçü kuram içerisinden Toplumsal-Sosyal Sorumluluk Kuramı ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı şeklinde iki yeni kuram ortaya çıkmıştır. Bugün için iletişim alanında gelinen en son noktayı yansıtılmaları açısından önem arzeden bu kuramlar, "Günümüzde medyanın rolü ne olmalıdır?" sorusuna yanıt vermesi nedeniyle aşağıda ele alınacaktır.

1. TOPLUMSAL SORUMLULUK KURAMI

Toplumsal Sorumluluk Kuramı, Liberal Medya Kuramı içerisinden adeta bu kurama bir tepki olarak 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Toplumsal Sorumluluk Kuramı'nın orjininin irdelenmesinde yarar vardır: 1947 yılında gazete patronu Henry Luce, Chicago Üniversitesi rektörü olan Robert Hutchins'e Amerikan basınına incelemesi için 200.000 dolar hibe etmesiyle birlikte, Hutchins bir yazarlar grubu toplayarak, tarihe "Hutchins Komisyonu" adıyla geçen bir komisyon oluşturmuştur. Çalışmaların ardından söz konusu komisyon medyanın konumunu ve işlevlerini sorgulayan bomba gibi bir rapor hazırlamıştır (Vivian 1999:444-445). Liberal kurama yönelik eleştiriler içeren raporda, liberal anlayışın toplumsal hayata uygulanmasında bir takım aksaklıkların ortaya çıkması, iletişim alanında devletin müdahalesinin kesin olarak reddedilmesine karşılık bunun kağıt üzerinde kalması, ayrıca kuramın toplumun beklentilerini karşılamadaki yetersizliği gibi noktalara işaret edilmiştir. Böylece komisyon raporuyla birlikte, liberal ilkeler içerisinden yeni bir yaklaşım olarak "Toplumsal Sorumluluk Kuramı" adı altında bir anlayışın gelişmesine zemin hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere, 20. yüzyılda kitle iletişim araçlarına radyo ve televizyon gibi etkili iki aracın eklenmesiyle birlikte, reklam olgusunun da iyice yerleşmesi araçlar üzerinde reklam verenlerin etkinliğinin artması gibi birtakım olumsuzlukları

beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde iletişim alanında da tekellerin ortaya çıkması, çok seslilik ilkesine sekte vurarak, bu araçların toplumun değil sahibinin ve reklam veren büyük sermaye sahiplerinin çıkarlarına hizmet etmesi anlayışını doğurmuştur (Peterson 1963:77-78). Otoriter anlayışta otoriter bir gücün yönetim ve denetiminde olan kitle iletişim araçları özgürlükçü iletişim ideolojisinde sermayenin eline düşmüştür (Vural 1994:24). Bu gidişe bir tepki olarak ortaya atılan ve ilk kez 1947 yılında Hutchins Komisyonu adıyla anılan basın özgürlüğü komisyonunun raporuyla kendisine gelişme ortamı bulan sosyal sorumluluk kuramı basının satış, bilgilendirme ve eğlendirmenin yanı sıra çatışmayı tartışmaya döndürmekle de görevli olduğunu ileri sürmektedir (Severin ve Tankart 1994:505).

Basının bağımsız olmakla birlikte topluma karşı bir takım sorumlulukları olduğu ilkesine dayanan bu yaklaşım, basına kontrollü bir özgürlük tanımaktadır. Bu noktada, kitle iletişim araçlarına sahip olanların ve bu araçları işletenlerin toplumun beklentilerini de dikkate almakla yükümlü oldukları ileri sürülmüştür. Dolayısıyla her görüşe açık olması gereken ve bütün görüşlerin dile getirilmesine imkan veren bir zemin oluşturması gereken basın organlarının, toplumsal görevleriyle bağımsızlıklarını bağdaştırması gerekmektedir (Mc Quail 1994:126).

Bu bağlamda, Toplumsal Sorumluluk Kuramı "...den özgürlük" veya "dışarıdan müdahaleye karşı özgürlük" denilen negatif özgürlük anlayışını yeterli görmemektedir. Zira bireye özgür olduğunu söylemek yeterli değildir. Dolayısıyla Toplumsal Sorumluluk Kuramı "bir şey için özgürlüğe", yani arzulanmış bir amaca ulaşmak için yeterli araçların sağlanması anlamına gelen pozitif özgürlük anlayışına dayanmaktadır (Peterson 1963:93). Görüldüğü üzere Toplumsal Sorumluluk Kuramı hem negatif hem de pozitif özgürlük anlayışı birlikte ele almakta; gerçek özgürlüğün negatif ve pozitif yönlerinin bulunmasını savunmaktadır. Bu çerçevede özgür olmak, dışarıdan bir baskı ve sınırlama olmaksızın hem eylem gücüne, hem de söz konusu eylemin gerektirdiği tüm araçlara sahip olmaktır.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu da basının denetlenmesi olgusudur. Toplumsal Sorumluluk Kuramı basının denetlenmesi konusunda basın konseyleri, tüketici dernekleri ve diğer sivil toplum örgütlerini göreve çağırmaktadır (Mundt 1991:15). Zira kuram basının kamuoyu,

tüketici, mesleki ahlak kuralları ve düzenleyici kurumlar tarafından kontrol edilmesini öngörmekle birlikte; basının toplumsal sorumluluklarını yerine getirip getirmediğinin kim tarafından denetleneceğine tam olarak yanıt verememektedir. Bu alandaki eksiklik ve tutarsızlıkları gidermek için ortaya üç öneri atılmıştır (Kaya 1985:53):

Bunlardan birincisi radyo ve televizyonların yönetimi için bağımsız kamu kuruluşlarının kurulmasıdır. Böylece kamu hizmeti gören bu kuruluşlar vasıtasıyla tek sesliliğin giderilebileceği öngörülmüştür.

İkinci olarak özel sektörde işletilen yazılı basın ile radyo ve televizyonların kendi kendilerini denetlemesi fikri ortaya atılmıştır. Özdenetim yoluyla basının kendi kendini denetlemesi böylece basın meslek ahlakının yerleşerek, profesyonel standartlara ulaşılması amaçlanmaktadır.

Üçüncü olarak kitle iletişim araçlarını toplumsal amaçlarından uzaklaştıran çeşitli baskılardan korumak için devletin mali ve ekonomik içerikli yardımlar yapması öngörülmektedir. Devletin çoğulculuğu sağlayacak her türlü görüşün ifade edilmesine imkan vermek maksadıyla basın organlarına ekonomik yardımlarda bulunması, bir takım vergi indirimleri tanınması bu amaçla yapılabilecek faaliyetler olarak sıralanmaktadır. Toplumsal Sorumluluk Kuramı yukarıda da değinildiği gibi basının özgürce faaliyet gösterirken, topluma karşı bir takım sorumlulukları olduğunu bilinciyle hareket etmesi gerektiği ilkesine dayanmaktadır. Basın konseylerinin kurulması, ombudsmanlık müessesesinin işletilmeye başlanması, anti-tröst yasaların çıkarılması, basın özgürlüğünün anayasal güvence altına alınması, yasama organınca bazı durumlarda araştırma komisyonlarının kurulması, bu kuramın mevcut iletişim ortamına yansımalarının sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, basın konseyleri iletişim araçlarının toplumun sesi ve gözlemcisi olarak halka daha iyi bir hizmet verebilmesi, kendi içerisinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukları ve çıkar ilişkilerini denetleyebilmesi, devlete karşı özgürlükleri koruyabilmesi ve sonuçta da halkın güvenini kazanarak saygın bir konuma yükselebilmesi için kendi kendini denetim biçimi olarak oluşturulmuştur.

Diğer yandan, idari alanda uzun yıllar uygulanan

ve köklü bir geçmişe sahip olan ombudsmanlık, zaman içerisinde basın alanında da uygulanmaya başlanırken; 1967 yılında ABD'de "Louisville Courier Journal" adlı gazete bünyesinde ombudsman bulunduran ilk basın organı olarak tarihe geçmiştir (Pritchard 1992:215).

Yayın yoluyla zarara uğrayan kişi, yasal yollar dışında hiçbir ücret ödemeksizin ombudsmana başvurarak hakkını arayabilmektedir. Ombudsmanın, basın organı bünyesinde soruşturma yapmak, hataları düzeltmek ve karar vererek açıklama yapmak gibi görevleri bulunmaktadır. Hatta, birçok ombudsmanın gazetede köşesi bulunmakta, buradan görüş ve eleştirilerini kamuoyuna duyurabilmektedir. Bazı ombudsmanlar ise, gazete sayfaları dışında gazete çalışanlarına ve yöneticilerine yönelik yazılar yazarak ilgililere ulaştırarak, otokontrol sağlamaya çalışmaktadırlar.

2. KATILIMCI DEMOKRATİK MEDYA YAKLAŞIMI

Demokratik katılımcı kuram olarak adlandırılan bir bu kuram yukarıda sıralanan tüm kuramlara bir tepki olarak ortaya atılmıştır. Kitle iletişim araçlarının ticarileşmeleri sonucunda tekelleşme eğilimlerinin ortaya çıkması ve toplumsal sorumluluk normları doğrultusunda oluşturulan yayıncılık kuramlarının merkezileşme ve bürokratikleşmelere yol açması kuramın ana çıkış noktaları arasında yer almaktadır (Mc Quail 1994:133).

Daha ziyade gelişmiş liberal ve demokratik toplumlarda gelişen ve bu kuram, halkı kitle iletişim araçlarının varlık nedeni olarak görmektedir. Yönetime katılmayı ilke edinen kuram, yukarıdan aşağı bir iletişim ve örgütlenme yerine yata; aynı düzeyde ve eşitlikçi bir iletişim öngörerek (Alemdar ve Erdoğan 1990:128-129); toplumun en alt seviyesindeki bireylerin yönetime katılmasını ve fikirlerini savunmasını ana prensip olarak vurgulamaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının izleyicilerin kontrolünde sosyal yaşamla iç içe olması, eşit katılım için fırsatlar üretmesi savunulmaktadır. Böylece halkın yönetime katılmasının yolu açılırken, kitle iletişim araçlarının da gruplar arasında etkileşimi sağlamanın bir aracı olması öngörülmektedir.

Demokratik katılımcı kurama göre halk yönetime katılmalı ve kitle iletişim araçları, gruplar arasındaki etkileşimi sağlamalıdır. Bu çerçevede kuramın ana ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (Mc

Quail 1994:134-135):

a-Toplumdaki her birey kitle iletişim araçlarına erişme ve ihtiyaçlarını kendi belirlemenin yanı sıra medya tarafından hizmet edilme hakkına sahiptir.

b-Kitle iletişim araçlarının içerik ve organizasyonu merkezi politika ya da hükümet kontrolü dışında olmalıdır.

c- Kitle iletişim araçlarının varoluş nedeni profesyoneller ve ya şirketler değil, izleyiciler olmalıdır.

d- Toplumdaki gruplar, organizasyonlar ve yerel topluluklar kendi medyalarına sahip olabilmelidir.

e- Küçük çaplı etkileşimci ve katılımcı bir medya; geniş çaplı, tek yönlü ve profesyonelleşmiş bir medyadan daha iyidir.

Görüldüğü üzere, Katılımcı Demokratik Medya Kuramı temel hareket noktası olarak kaynak konumundaki iletişim araçları yerine alıcıyı, bir diğer ifadeyle izleyici, okuyucu ve dinleyiciyi ön plana almaktadır. Böylece kurama göre, halkın yönetime katılımı olgusu ana ilke olarak görülmektedir. Kuram ayrıca iletişim araçlarına erişme konusunda toplumdaki tüm bireylere eşit fırsat verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Toplumdaki gruplar arasındaki etkileşiminin de ancak bu sayede sağlanacağını ileri süren kuram, iletişim araçlarının da varlık nedeni olan halkın kontrolünde, onların görüş ve düşüncelerini açıklama fırsatı sunan, yerleşmiş ve etkileşimci bir araç olarak faaliyetlerini sürdürmelerini ön görmektedir.

Bugünkü dünya gerçekleri açısından değerlendirildiğinde Katılımcı Demokratik Medya Kuramı'nın öngörülleri ancak ulaşılması gereken bir ideal olarak değerlendirilebilir. Zira basın organlarının yukarıda sıralananlar doğrultusunda işlev görmesi bugün için bir ütopyadan öteye geçememektedir. Fırsatlar ve özgürlükler ülkesi olarak lanse edilen Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya atılan bu kuramın tam olarak uygulanabildiğini söylemek büyük bir yanılgı olacaktır.

İletişim alanında gerek ulusal, gerekse uluslararası bağlamda ortaya çıkan tekelleşmeler basın özgürlüğü ve katılımcılığın önündeki en büyük engelleri oluşturmaktadır. Her şeyden önce dün-

yadaki haber akışının büyük ajansların tekelinde olması bireylerin haber alma özgürlüğü önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bireysel katılımın sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için öncelikle iletişim alanında ulusal ve uluslararası bağlamda ortaya çıkan tekelleşmelerin önüne geçilmesi gerekmektedir. Ancak ne var ki, Katılımcı Demokratik Medya Kuramı'yla öngörülenlerin uygulanabilmesi halinde, bireylerin her alanda alınan kararlara katılımı sağlanacağından gerek medya alanında, gerekse diğer alanlarda yaşanan sıkıntı ve olumsuzlukların aşılması kaçınılmaz olacaktır.

SONUÇ

İletişim alanı-sistemi daima siyasi sistemden etkilenmekte ve ona göre şekillenmektedir. Bu bağlamda eğer bir ülkede yönetim alanında otoriter veya totaliter bir yönetim anlayışı egemense, ülkenin iletişim sistemi de buna bağlı olarak otoriter ya da totaliter bir görünüm arz edecektir. Aynı şekilde ülkede liberal-özgürlükçü bir yönetim sistemi hakimse, iletişim alanında da çoğulcu geleneğin bir ürünü olan Liberal Medya Kuramı uygulanacaktır.

İletişim alanında devletin rolü ve faaliyet çerçevesi, söz konusu araçların ortaya çıktığı süreçten günümüze değin hep sorgulanagelmıştır. Otoriter ve totaliter yönetimlerde, devlet iletişim alanı ve araçları üzerinde mutlak bir kontrol uygulanırken; liberal çoğulcu gelenek ise devletin rolünü başlangıçta reddetmesine rağmen, sonraları kamu yararı çerçevesinde konumlandırmıştır.

Bugün için ise, özgürlükçü kuramın egemen olduğu toplumlarda devletin rolü ve faaliyet çerçevesi sürekli müdahale edici ve baskı kurucu olmaktan ziyade, düzenleyici bir yapıda odaklanmaktadır. Bu bağlamda, alanla ilgili genel normatif çerçeveyi oluşturmak, hak ve sorumlulukları belirlemek ve ardından işleyişi piyasa koşullarına bırakmak şeklinde minimum devlet müdahalesi genel kabul görmektedir. Kamu yararının sağlanması ve tekelleşmenin önüne geçilebilmesi için yasal düzenlemeler yapılması da bu çerçevede değerlendirilmektedir.

Burada vurgulanması gereken son bir nokta da, iletişim alanındaki gelişmiş liberal-çoğulcu geleneğe sahip ülkelerdeki medya düzenlemelerinde yazılı basın ve radyo-televizyon alanlarının ayrı bir çerçevede ele alındığı olgusudur. Bu çerçevede, yazılı basın alanında serbestlik ilkesi uygula-

nırken, radyo ve televizyon alanında FCC, ITC ve CSA gibi özerk düzenleyici kurullar oluşturulması yoluna gidilmektedir.

KAYNAKLAR

- Alemdar K ve Erdoğan İ (1990) İletişim ve Toplum, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Alemdar K (1999) Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, Afa Yayınları, İstanbul.
- Altchull JH (1984) Agents of Power: The Role of The News Media in Human Affairs, Anneberg-Longman Communication Books, New York.
- Barbrook R (1995) Media Freedom:The Contradictions of Communication in The Age of Modernity, Pluto Press, London.
- Berger AA (1995) Essential of Mass Communication Theory, Sage Publication, California.
- Curran J ve Seaton J (1992) Power Without Responsibility:The Press and Broadcasting in Britain, Routledge, London.
- Dominick RJ (1996)The Dynamics of Mass Communication, International Edition, The Mc Graw Hill.
- Eflatun-Platon (2000) Devlet, Sabahattin Eyüboğlu ve Ali Cimcoz (çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Eyüboğlu E (1999) İletişim, Siyaset, İktidar, Medya, Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, Korkmaz Alemdar (der.), Afa Yayınları, İstanbul, s 43-55
- Gaillard P (1994)Gazetecilik, M. Selami Şakiroğlu (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göze A (1995) Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul.
- Hollowel HJ (1994) Demokrasinin Ahlaki Temelleri, Tefik Bigat ve Sami Denker (çev.), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- İrvan S (1994) Normatif Medya Kuramları, İletişim, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Derg, 1-2.
- Kaya R (1985) Kitle İletişim Sistemleri, Teori Yayınları, Ankara.
- Kaya R (1999) Medya, Toplum, Siyaset, Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, Korkmaz Alemdar (der), Afa Yayınları, İstanbul, s 23-32
- Keane J (1992) Medya ve Demokrasi, Haluk Şahin (çev) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Machiavelli N (1998) Hükümdar, H. Kemal Karabulut (çev), Sosyal Yayınlar Dünya Klasikleri Kültür Dizisi, İstanbul.
- Mc Quail D (1994)Kitle İletişim Kuramı, A.H. Yüksel (çev), Anadolu Üniversitesi Kibele Sanat Merkezi Yayını, Eskişehir.

Mundt WR (1991) *Global Media Philosophies, Global Journalism*, John J. Merrill (ed.), Longman, New York.

Negrine R (1991) *Politics and The Mass Media*, Routledge, London and New York.

Pember DR (1987) *Mass Media Law*, Dubique, C. Brown.

Peterson T (1963) *The Social Responsibility Theory of The Press, The Four Theory of The Press*, Universty of Illinois Press, Urbana, 73-104.

Pritchard D (1992) *Basın Konseyleri Ve Ombudsmanlar Ne İşe Yarar*, Medya Dünyası, Charon Jean Marie (ed), Oya Tatlıpınar (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.

Robillard S (1995) *Status, Functions and Powers in 35 Europer an Countries*, John Libbey Company.

Schramm W (1963) *The Soviet Communist Theory, The Four Theory of The Press*, Universty of Illinois Press, Urbana, 105-147.

Senett R (1992) *Otorite*, Kamil Duranda (çev),

Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Severin JW ve Tankart WJ (1994) *İletişim Kuramları*, AA Bir ve S Sever (çev), A.Ü. Kibele Sanat Merkezi Yayını, Eskişehir.

Siebert SF (1963) *The Libertarian Theory, The Four Theories of The Press*, Universty of Illinois Press, Urbana, 39-72

Siebert SF, Peterson T ve Schramm W (1963) *The Four Theories of The Press*, Universty of Illinois Press, Urbana.

Skogerbo E (1991) *Normative Theories in Media Research*, Ronning Helge ve Lundby Knut (ed), *Media and Communication: Readings in Methodology, Histoire and Culture*, Norwegian University Press.

Vivian J (1999) *The Media of Mass Communication*, Allyn and Bacon, Boston.

Vural S (1994) *Kitle İletişimde Denetim Sistemleri*, Özışık Matbaacılık, Ankara.

Weischenberg S (1992) *Journalistik: Theorie und Praxis* *Aktueller Medienkommunikation*, Westdeutscher Verlag, Opladen. ■